

ЛІНГВОПРАГМАТИКА. ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ

І. А. Блинова
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНІЙ ПАРАДИГМІ ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

Стаття присвячена дослідженню категорії інтертекстуальності в сучасній гуманітарній парадигмі. Проаналізовано особливості функціонування провідних засобів її втілення на матеріалі художнього прозового дискурсу. Доведено, що використання письменниками ремінісценцій та алюзій у досліджуваних творах має специфічний прояв іронії та сатири завдяки механізму реалізації в них мовної гри.

Ключові слова: інтертекстуальність, ремінісценція, алюзія, мовна гра, художній прозовий дискурс.

Феномен інтертекстуальності, як відомо, ось уже кілька десятиліть викликає незгасний інтерес у філософів, літературознавців, мовознавців і культурологів. Дослідження питань власне категорії інтертекстуальності та провідних засобів її втілення було та залишається актуальною проблемою в сучасній гуманітарній парадигмі (таких галузях філології, як текстолінгвістика, лінгвостилістика, лінгвопоетика), а термінологічний апарат цієї теорії та її складових знаходиться у процесі становлення.

Наразі в цьому контексті питомої ваги й актуальності набувають: 1) дискусійні питання класифікації, по-перше, інтертекстуальних елементів і міжтекстових зв'язків; по-друге, форм вираження інтертекстуальності; по-третє, засобів реалізації категорії інтертекстуальності; 2) дослідження типів інтертекстуальності; 3) проблеми трактування, визначення сутності, ролі та місця ремінісценції, алюзії, цитати тощо як провідних засобів відбиття інтертекстуальності; 4) вивчення різновидів інтертекстуальних елементів (більш детально про це див. у працях Л. Й. Меркотан, В. В. Рижкової, Ю. О. Башкатової, І. П. Смірнова, П. Х. Торопа, Ж. Женет, О. Ю. Абрамової, О. С. Ахманової, І. В. Гюббенет, І. В. Арнольд, О. М. Дронової, А. С. Євсєєва, О. Б. Яреми, В. П. Гайдара, Ю. М. Іващик, М. Д. Тухарелі, О. Б. Циренової, Л. Д. Бурковської, О. К. Рябініної, Н. О. Фатєєвої,

А. С. Черняєвої, М. І. Прокопець, Т. Є. Некряч, М. В. Воробйової, Л. П. Статкевич, Н. А. Кузьміної та ін.).

Мета статті полягає у визначенні сутності та ігрової природи ремінісценції й алюзії як провідних засобів реалізації інтертекстуальності в сучасному художньому прозовому дискурсі, що мають специфічний прояв іронії та сатири.

Зауважимо, що зазначений термін був уведений до наукового обігу семіотиками Р. Бартом та Ю. Крістевою, які розробили теорію інтертекстуальності з позиції читача. Проте явище “тексту в тексті” було відкрито М. М. Бахтіним та описано ним у працях, присвячених діалогічності мовлення. Пізніше до проблем множинних зв’язків тексту з іншими текстами зверталися К. Леві-Стросс, В. Виноградов, Ю. Лотман, А. Беннет, С. Фіш, Р. Богранд та інші вчені, які досліджують міжтекстові зв’язки художнього твору в літературознавстві у межах проблеми літературних впливів, запозичень, наслідування, пародіювання, а в стилістиці та лінгвістиці тексту – у межах проблеми взаємодії “свого” і “чужого” мовлення (цитат, алюзій, ремінісценцій тощо).

Як наслідок, різноманіття існуючих інтертекстуальних концепцій сприяє появі широкого та вузького трактування вказаного терміна: у широкому плані інтертекстуальність розуміється як універсальна властивість тексту (текстуальності) загалом; у вузькому плані – як функціонально обумовлена специфічна якість певних текстів (або їх типів).

Згідно з більш вузьким підходом інтертекстуальність означає такі діалогічні відношення, коли один текст містить конкретні й очевидні посилання на попередні тексти. При цьому не тільки автор навмисно і свідомо включає до свого тексту фрагменти інших текстів, але й адресат правильно визначає авторську інтенцію і сприймає текст у його діалогічній співвіднесеності. Ця трактовка інтертекстуальності отримала реалізацію в дослідженнях Н. А. Кузьміної, Н. О. Фатєєвої, В. Є. Чернявської.

Спираючись на зазначену вище концепцію, під **інтертекстуальністю** розуміємо, услід за визначенням, наведеним у “Стилистическом энциклопедическом словаре русского языка”, текстову категорію, що відбиває відповідність одного тексту іншому, діалогічну взаємодію текстів у процесі їхнього функціонування, що забезпечує прирощення смислу твору [1, с. 104].

На думку О. О. Селіванової, виявами інтертекстуальності є цитати (точні та приблизні), алюзії, ремінісценції, мандрівні сюжети, римейк, запозичення світоглядного способу естетичної фіксації світу, парадигматики асоціацій, синкретизм функціональних стилів і жанрів тощо [3, с. 191].

Наголосимо, що інтертекстуальність отримує конкретне втілення в різноманітних видах і формах міжтекстової взаємодії, специфіка яких

визначається функціонально-стилістичною приналежністю текстів, а також їх типологічними особливостями всередині однієї сфери комунікації. Розвиток теорії інтертекстуальності в її різних аспектах формувалося головним чином у межах художньої комунікації (на матеріалі поетичних і прозаїчних текстів) як найбільш органічній сфері існування міжтекстової взаємодії.

Саме художній твір є відкритим для реалізації повної палітри інтертекстуальних смислів – від наступності до конфронтації. Новий текст, що діалогічно реагує на інший текст (попередній), може задавати йому будь-яку нову смислову перспективу: доповнювати, вибірково висувати на передній план окремі актуальні смисли, трансформувати їх, виходячи з художнього задуму автора, тощо.

Матеріалом нашого дослідження слугує перекладений українською мовою варіант англomовних прозових творів малих форм найвидатніших письменників сучасної літератури Курта Воннегута Молодшого (1922–2007), що входять до збірки оповідань “Вербна неділя. Ласкаво запрошуємо до мавпятника” [9], та Мюріел Спарк (1918–2006), що входять до збірки оповідань “На публіку. Оповідання” [8].

У цій розвідці звернемо увагу на ігрову природу власне феномена інтертекстуальності, що є провідним явищем художніх систем модернізму та постмодернізму, де функціонування інтертексту зумовлене комплексом характерних для ігрової поезики прийомів, серед яких широко вживаними є алюзії та ремінісценції.

Алюзію (лат. *allusio* – натяк, жарт) трактуємо як стилістичну фігуру, що містить уживану в художньому творі як риторичний прийом указівку, аналогію чи натяк на певний історичний, міфологічний, літературний, політичний або ж побутовий факт, закріплений у текстовій культурі або в розмовному мовленні. Зупинимось більш детально на аналізі такого семантичного різновиду алюзій, як алюзії-антропоніми – власні імена, до складу яких входять часто вживані в художніх творах: зооніми – імена тварин, птахів; топоніми – географічні назви; космоніми – назви зірок, планет; ктематоніми – назви історичних подій, свят, художніх творів; теоніми – назви богів, демонів, міфологічних персонажів тощо.

Алюзії у цьому випадку формуються на основі образу, що має якісні (поведінкові, зовнішні, етичні) або кількісні (співвіднесення з певним обсягом, розміром, кількістю) характеристики. За нашими спостереженнями, алюзія, що пов'язує літературного героя з його прообразом, створюється в результаті порівняння за такими критеріями, як зовнішня фізична схожість, особливості здійснюваної ним дії, властивості особистості, характеру, поведінки, світорозуміння і наявність атрибута.

Зазначимо, що використання номінативних лексем, які є власними назвами – прізвищами, прізвиськами персонажів, іменами історичних,

біблійних осіб і міфічних персонажів, відомих як алюзії у досліджуваних творах, має специфічний прояв завдяки механізму реалізації в них іронії та сатири.

Разом з тим вживання алюзій у ролі прізвищ, прізвиськ або імен літературних персонажів вимагає попередніх фонових знань, тобто знань про ознаки і властивості того, чиє ім'я або назва використовується. Це так звані імена, “що говорять”, надаючи читачеві додаткову інформацію про персонажа. За приклад наведемо прізвисько героя з оповідання М. Спарк “Годинник з позолоченої бронзи” пана Стреха Люблонича: *брудний старий Том, який підглядає*.

Прокоментуємо вживання письменницею цієї алюзії, що має значення “чоловік, який з нездоровою та надмірною цікавістю підглядає за купальницями, жінками, які перевдягаються, заглядаючи в їх вікна”. В “Оксфордському словнику алюзій” вищенаведена алюзія представлена в групі під назвою “Сліпота, покарання” [7, с. 444], що вказує на наслідок такої негативної поведінки персонажа.

Поява цієї ідіоми пов'язана з легендою про англо-саксонську графиню Годіву (980–1067), дружину Леофріка, яка проїхала оголеною вулицями міста Ковентрі у Великобританії заради того, щоб її чоловік граф знизив податки для своїх підданих. Жителі міста, які дуже любили та поважали Годіву за доброту, в призначений день зачинили вікна та двері своїх домівок, і ніхто не вийшов на вулицю. На щастя, вона проїхала непоміченою крізь усе місто. Тільки один мешканець міста вирішив визирнути, але він був покараний і одразу осліп. Звідси народився англійський фразеологізм про “Тома, який підглядає”.

Саме тому Стрех Люблонич отримав від місцевих жителів таке прізвисько за звичку підглядати за мешканцями приватного готелю, яким володіла й управляла його дружина. Ображаючи туристів, він таким чином намагався помститися дружині, фрау Люблонич, за своє банкрутство.

Навмисне повторений словесний образ у новому контексті має додаткове семантико-стилістичне та ідейне навантаження. За допомогою алюзії автор передає власне бачення ситуації: *Отже, час настав, – сказав я. – Нарешті Марія-Антуанетта запросила нас до свого Версалю* (тут і далі переклад наш. – І. Б.) [9, с. 71], де у наведеному фрагменті обігранню підлягає момент запрошення сусідів (Енн та її чоловіка) до святої святих – дивного будинку Грейс, що порівнюється з королівською резиденцією Марії-Антуанетти.

Історичні факти доводять, що після сходження на престол у 1774 р. двадцятирічний Людовик XVI передав палац і прилеглий парк у Малому Тріаноні в якості приватної резиденції своїй дружині, дев'ятнадцятирічній королеві Марії-Антуанетті. Королева Франції приїжджала сюди, щоб

відпочити від формального життя при дворі у Версалі та важких обов'язків головування. Все в Малому Тріаноні підпорядковувалося владі королеви. Вона особисто скеровувала роботу з нового будівництва та благоустрою території й будівель (так само як і головна героїня в омріяному будинку).

Як наслідок, на місці “зразкової ферми” та ботанічного саду Малого Тріанона за вказівкою Марії-Антуанетти був розбитий новомодний пейзажний парк в англо-китайському стилі, зведений театр, що відтворював в мініатюрі версальську оперу, побудоване сільце королеви – Амо де ля Рен, в архітектурі якого сплелися народні мотиви Австрії, Нормандії і Фландрії. Ніхто, навіть сам король, не міг ступити на цю землю без її запрошення. Це викликало невдоволення серед аристократів через те, що сюди допускалося тільки найближче оточення королеви.

У досліджуваному творі “Споруди пишні чертоги” гостра сатира К. Воннегута виникає, коли головну героїню Грейс поглинають матеріальні речі: вона живе наче в країні власних мрій і фантазує про майбутній досконалий будинок замість того, щоб прийняти справжню реальність, де її чоловік Джордж переживає важкі часи у фінансовому стані, і будинок має непрезентабельний вигляд. В “Оксфордському словнику алюзій” зазначена алюзія представлена в групі під назвою “Зарозумілість і помпезність” [7, с. 441], що вказує на особливість характеру героїні та проявляється в процесі її спілкування з сусідами і в різних побутових ситуаціях.

На основі критерію співвіднесеності класифікуємо зазначені вище приклади алюзій, услід за О. Б. Яремою, як інтертекстові, або такі, що функціонують на синтагматичному рівні і належать внутрішній структурі тексту у вигляді однослівних алюзій та алюзивних словосполучень [6, с. 7]. Наведений далі приклад демонструє свою приналежність до другого підтипу алюзій – системно-текстових, або сюжетотвірних, що виступають елементами міфопоетичності сучасної доби і зустрічаються в текстах аналізованих письменників із залученням релігійних сюжетів і біблійних осіб. Так, у досліджуваному оповіданні М. Спарк “Чорна Мадонна” лексема *dark* (чорний, темний), що є складовою алюзії “Чорна Мадонна”, підлягає обіграванню в натяку на причину народження темношкірого немовля у світлошкірої сімейної пари, яка зрештою позбувається цієї дитини.

Як показав аналіз, першою причиною народження такого малюка вважається зрада дружини Лу з темношкірим колегою чоловіка Раймонда – Оксфордом Сент-Джоном, однак аналіз крові доводить протилежне. Друга причина – спадковість, адже в попередніх поколіннях героїні були темношкірі рідні. Третя причина полягає у зверненні Лу з благанням про дитину до статуї *Чорної Мадонни*, бо сімейна пара протягом багато років не могла мати дітей. Зауважимо, що вказана алюзія функціонує не тільки

наскрізно у творі, а й репрезентує заголовок як сильну позицію будь-якого прозового дискурсу.

Слід наголосити, що Чорна Мадонна в католицькому релігійному мистецтві і шануванні – позначення картини або статуї, що зображає Діву Марію (Мадонну) з ликом вкрай темного відтінку. Нині у мистецтвознавців склалася думка, що такий колір шкіри Богородиці був обраний художниками навмисно; на це, зокрема, вказує той факт, що чорний колір покриває лише ділянки шкіри, але не одяг або предмети другого плану. Згідно з алегоричним прочитанням “Пісні пісень”, прообразом Богоматері можна вважати кохану царя Соломона, яка говорить про себе: “Я чорна, але прекрасна”. Недаремно в “Оксфордському словнику алюзій” ця алюзія представлена в групі під назвою “Жіноча краса” [7, с. 440].

Таким чином, алюзія характеризується виразною експресією і є широко вживаною, зокрема як засіб створення мовної гри, у художніх творах понижено сатиричного та іронічного характеру. Вона є вербальним засобом, за допомогою якого автор може висловити власні ідеї в більш стислій і короткій формі. Алюзивне ім’я, що являє собою згорнуту інформацію, отриману нами з попередніх текстів, є одним із способів реалізації прихованого сенсу.

На нашу думку, найважливішим різновидом об’єктного чужого слова є поряд з алюзією **ремінісценція** (від лат. *reminiscentia* – спогад). Під ремінісценцією розуміємо “неявну цитату, цитування без лапок; елемент художньої системи, що відсилає до раніше прочитаного, почутого або побаченого твору мистецтва; невиразний спогад, відгомін у художньому творі якоїсь події або враження, мотивів, образів, деталей тощо з широковідомого твору іншого автора” [5]; “неявне, непряме відсилання до іншого тексту, нагадування про інший художній твір, факт культурного життя, що міститься у творі” [4, с. 870].

У випадку використання прихованої ремінісценції особливо важливим є момент верифікації (перевірки достовірності), адже ремінісценція може бути не усвідомленою самим автором. Як наслідок, її виявлення вимагає від дослідника певного самообмеження, інакше будь-який елемент тексту можна інтерпретувати як відсилання до “чужого слова”.

Використання письменниками ремінісценцій у досліджуваних творах має специфічний прояв іронії та сатири завдяки механізму реалізації в них **мовної гри**. Розповсюдженим видом обігравання постулату ясності на прагматичному рівні є, за нашими спостереженнями, натяк. У випадку порушення постулату ясності виникає неоднозначність або двозначність. Мовний іронічний жарт, особливо такий різновид мовної гри як каламбур, будується саме на свідомому порушенні цього постулату.

Так, завдяки обіграванню смислу “дощу” (що однаково падає на бідні або багаті будинки, на праведних або неправедних людей) головна героїня Гвен натякає подрузі Труді, хто з них є праведною людиною, а хто ні. Крім цього, висловлювання “дощ однаково падає на праведних і неправедних” є ремінісценцією на гумористичний чотиривірш лорда Боуена, в якому у свою чергу обіграється вислів, що є цитатою з Біблії (Євангеліє від Матвія, 5: 45).

Зауважимо, що назва твору К. Воннегута “Споруди пишні чертоги” є цитатою з вірша Олівера Уенделла Холмса (1809–1894) “Мушля наутилуса”, в якому автор захоплюється морським моллюском. Олівер Холмс побачив у стародавньому головноному моллюскові зовсім інші якості, які перетворили його на символ іншого роду. Наутилус як “дитя морських блукаючих доріг”, що дбайливо вирощує світлоносний перламутр, трансформувався в образ вільної душі, яка зростає, оновлюється і виток за витком накопичує у своїх глибинах красу і досконалість, щоб одного разу, звільнившись від раковини, стати частиною вічної гармонії. Автор знаходить у таємничому житті й смерті Наутилуса Помпіліуса сильне натхнення для власного життя і свого духовного зростання і доходить висновку.

Посилаючись на поезію О. Холмса, К. Воннегут доводить протилежне: прагнучи досконалості матеріального, родина Маклелланів не розвивається духовно, оскільки головні персонажі не живуть сьогоденням, не здатні прийняти реальність як факт, не намагаються впоратися з проблемами і змінити життя на краще.

Отже, інтертекстуальність є формою існування художньої літератури: в її аспекті кожен новий текст розглядається як певна реакція на вже існуючі тексти, а існуючі, у свою чергу, можуть використовуватися як елементи художньої структури нових текстів. Як доводять наші спостереження, у сучасних англійських творах основними маркерами, тобто мовними способами реалізації категорії інтертекстуальності, слугують алюзії та ремінісценції, обігравання яких сучасними авторами знаходить відбиття у змістовних різновидах комічного. Перспектива подальшого дослідження полягає, як нам вбачається, у продовженні детального аналізу описаних засобів і прийомів категорії інтертекстуальності при вивченні своєрідності та оригінальності творчого методу письменників-прозаїків, чия поетика комбінується з сатирою та іронією.

Л і т е р а т у р а :

1. *Баженова Е. А.* Интертекстуальность / Е. А. Баженова // *Стилистический энциклопедический словарь русского языка* / [под ред. М. Н. Кожинной]. – М. : Флинта ; Наука, 2003. – С. 104–108.

2. *Башкатова Ю. А.* Интертекстуальность словесно-художественного портрета : уч. пособ. / Юлия Александровна Башкатова. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2006. – 143 с.
3. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика : Термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
4. *Федорова Л. Г.* Реминисценция / Л. Г. Федорова // Литературная энциклопедия терминов и понятий / [под ред. А. Н. Николюкина]. – М. : НПК “Интелвак”, 2001. – Стб. 870.
5. Электронный словарь АBBYY LINGVO 12 Multilingual Edition [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lingvo.ru>.
6. *Ярема О. Б.* Аллюзія в текстах британської художньої літератури : лінгвостатистичний аспект (на матеріалі творів модерністів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / О. Б. Ярема. – Запоріжжя, 2016. – 19 с.
7. Oxford Dictionary of Allusions / [ed. by A. Delahunty, Sh. Dignen, P. Stock]. – N.-Y. : Oxford University Press Ink., 2001. – 471 p.
8. *Spark M.* The Public Image. Stories / Muriel Spark. – М. : Progress Publishers, 1976. – 290 p.
9. *Vonnegut K.* Palm Sunday. Welcome to the Monkey House / Kurt Vonnegut. – Random House UK, 1994. – 281 p.

R e f e r e n c e s :

1. *Bazhenova Ye. A.* Intertekstualnost [Intertextuality] / Ye. A. Bazhenova // Stilisticheskiiy entsiklopedicheskiy slovar russkogo yazyka / [pod red. M. N. Kozhinoy]. – М. : Flinta ; Nauka, 2003. – S. 104–108.
2. *Bashkatova Yu. A.* Intertekstualnost slovesno-khudozhestvennogo portreta [Intertextuality of a verbal and artistic portrait] : uch. posob. / Yuliya Aleksandrovna Bashkatova. – Кемерово : Kuzbassvuzizdat, 2006. – 143 s.
3. *Selivanova O. O.* Suchasna linhvistyka : Terminolohichna entsyklopediya [Modern linguistics : the Terminology encyclopedia] / Olena Oleksandrivna Selivanova. – Poltava : Dovkillya-K., 2006. – 716 s.
4. *Fedorova L. G.* Reministsentsiya [Reminiscence] / L. G. Fedorova // Literaturnaya entsiklopediya terminov i ponyatyy / [pod red. A. N. Nikolyukina]. – М. : NPK “Intelvak”, 2001. – Стб. 870.
5. Elektronnyy slovar [Electronic dictionary] АBBYY LINGVO 12 Multilingual Edition [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.lingvo.ru>.
6. *Yarema O. B.* Alyuziya v tekstakh brytanskoyi khudozhnoyi literatury : linhvostatystychnyy aspekt (na materiali tvoriv modernistiv) [The allusion in the texts of British literature : linguostatic aspect (based on modernist's works)] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 “Hermanski movy” / O. B. Yarema. – Zaporizhzhya, 2016. – 19 s.
7. Oxford Dictionary of Allusions / ed. by Andrew Delahunty, Sheila Dignen, Penny Stock. – N.-Y. : Oxford University Press Ink., 2001. – 471 p.

8. Spark M. The Public Image. Stories / Muriel Spark. – М. : Progress Publishers, 1976. – 290 p.
9. Vonnegut K. Palm Sunday. Welcome to the Monkey House / Kurt Vonnegut. – Random House UK, 1994. – 281 p.

Блинова И. А. Интертекстуальность в современной парадигме гуманитарного знания.

Статья посвящена исследованию категории интертекстуальности в современной гуманитарной парадигме. Проанализированы особенности функционирования ведущих средств ее воплощения на материале художественного прозаического дискурса. Доказано, что использование писателями реминисценций и аллюзий в исследуемых произведениях имеет специфическое проявление иронии и сатиры благодаря механизму реализации в них языковой игры.

Ключевые слова: интертекстуальность, реминисценция, аллюзия, языковая игра, художественный прозаический дискурс.

Blynova I. A. Intertextuality in the Modern Humanities paradigm.

The article deals with the investigation of the intertextuality category in the Modern Humanities paradigm. Reminiscence and allusion functioning as the leading means of the intertextuality implementation on the contemporary belles-lettres discourse material have been analyzed. The writers' reminiscences and allusions used in the studied works are proved to have a specific expression of irony and satire due to the mechanism of the language playing embodiment in them. Allusions in our examples are based on an image that has a qualitative (behavioural, external, ethical) or quantitative (correlation with a certain amount, size, quantity) characteristics. It is verbal means by which the author can express his ideas in a concise and summary form. According to our observations, a common type of linguistic phenomena intentional word-play by the authors at the pragmatic level is a hint, which is revealed in reminiscences. A pun as a kind of language play is based on a conscious violation of clarity postulate. The prospect of further investigation is in a detailed study of intertextuality creating techniques described above to examine the uniqueness and originality of the creative method of prose writers whose poetics is combined with comics.

Keywords: intertextuality, reminiscence, allusion, language play, belles-lettres discourse.

А. Г. Вильчинская
Национальный педагогический университет
имени М. П. Драгоманова

АВТОРСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ТЕМЫ “ПОЭТ И ЭТНИЧЕСКАЯ ПРИНАДЛЕЖНОСТЬ” В ПРОЗЕ М. И. ЦВЕТАЕВОЙ

В статье рассматривается метафорическая экспликация авторского осмысления темы “поэт и этническая принадлежность” в прозе М. И. Цветаевой. На основе разработанной методики анализа метафорического континуума устанавливается связь между метафорами, входящими в круг указанной темы, и описываются языковые средства создания развернутых метафор.

Ключевые слова: метафора, метафорический континуум, поэт, этническая принадлежность.